

Mariusz R. Drozdowski

University of Białystok, Poland

ORCID: 0000-0002-2132-9687

**Teresa Chynczewska-Hennel,
One World – Many Colours,
Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019, 203 ss.**

Abstract

The work consists of an introduction and ten essays that both reflect the author's extensive research interests and testify to her extremely rich and multi-coloured personality. It should also be noted that the discussed collection of studies by T. Chynczewska-Hennel in the vast majority was already rated very positively by American, Canadian, Italian, French, and Ukrainian historians, as it consists of articles that previously appeared in foreign publications. The essays presented in this book offer a highly focused overview of the numerous problems which were at the centre of Chynczewska's scientific interests and which were thoroughly and clearly examined in her books. They also offer shining evidence of the author's constant ethical engagement, her tireless search for the many points of contact between cultures and narratives which were opposed by cynical political goals, human envy, thirst for power, as well as by the inability of numerous leaders and social groups to look for genuine human values and interests that should have overridden their own egoism and the short-term interests of a specific group or class in the near-sighted "here and now". To sum up, it should be noted that the reviewed work is not only of high scientific value but also intellectually inspiring. Other values of the book that should be highlighted here are, on the one hand, easier access to the author's sometimes difficult to obtain texts and, on the other, the ability to accurately trace her extremely accurate insights on various issues.

Keywords: Commonwealth, Ukraine, Cossacks, clergy, union of Hadjač, Mazepa, *nuncio*, Gurkhas.

Książka *One World – Many Colours* wyszła spod pióra Teresy Chynczewskiej-Hennel, którą waga własnego dorobku naukowego lokuje

w gronie najznamienitszych historyków epoki wczesnonowożytnej. Jest ona autorką przełomowych prac poświęconych zagadnieniom narodowościowym i religijnym w Pierwszej Rzeczypospolitej. Wśród nich na czoło wysuwa się bezprecedensowa w swej treści i doskonale napisana książka *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*¹. T. Chynczewska-Hennel, dokonując w niej wnikliwej analizy takich elementów kształtujących świadomość narodową jak poczucie wspólnoty językowej i tradycji historycznej czy przywiązanie do prawosławia, wykazała istnienie tego zjawiska zarówno wśród szlachty ruskiej, jak i Kozaczyzny począwszy od końca XVI wieku. Wypada też podkreślić, że badaczka ta, rozpatrując stosunek Kozaków do spraw wiary w kontekście kształtowania się ich tożsamości narodowej, poddała w wątpliwość pogląd o ich indyferentyzmie religijnym oraz dowiodła, że wyraźne opowiedzenie się Kozaczyzny po stronie Cerkwi nastąpiło w okresie poprzedzającym reaktywowanie hierarchii prawosławnej przez patriarchę jerozolimskiego Teofanesa².

Recenzowana praca składa się ze wstępu oraz dziesięciu esejów, które zarówno odzwierciedlają szerokie zainteresowania badawcze Autorki, jak i świadczą o jej niezwykle bogatej i wielobarwnej osobowości. Należy również zauważyć, że omawiany zbiór studiów T. Chynczewskiej-Hennel w zdecydowanej większości był już oceniany bardzo pozytywnie przez historyków amerykańskich, kanadyjskich, włoskich, francuskich i ukraińskich, bowiem składają się na niego artykuły zamawiane i publikowane w zagranicznych wydawnictwach.

Wstęp jest świetnie napisanym tekstem autorstwa jednej z najwybitniejszych uczonych, prof. Uniwersytetu w Mediolanie, Giovanni Brogi, znanej i cenionej także w polskim świecie naukowym. Jest on nie tylko swoistym zaproszeniem czytelnika do lektury dzieła, lecz przede wszystkim hołdem dla naukowych dokonań jego Autorki jako historyka, wielkiej erudytki i przyjaciółki. Brogi uwypukla

¹ T. Chynczewska-Hennel, *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, Warszawa 1985.

² *Ibidem*, s. 88.

wkład T. Chynczewskiej-Hennel w rozwój światowej historiografii, jej nowatorskie spojrzenie na historię Ukrainy-Rusi oraz niepodważalny wpływ, jaki prowadzone przez nią badania miały na wiele kierunków podejmowanych w licznych krajach. Uczona ta, oceniając bardzo wysoko badania Autorki omawianej pracy, podkreśla jednocześnie, że są one szczególnie ważne w rozumieniu obecnej, ciężkiej sytuacji, w jakiej znajduje się Ukraina. Brogi słusznie konkluduje, że

książki i artykuły Teresy Chynczewskiej-Hennel są nie tylko doskonałym sposobem na poznanie przeszłości, ale także przydatnymi wskazówkami do interpretacji współczesnych wydarzeń. Studiując historię Kozaczyzny i szlachty w XVI-XVII wieku, pokazała, jak głęboko zakorzenione są współczesne debaty na temat tożsamości ukraińskiej i jak skomplikowana była definicja tej tożsamości (i jest jeszcze w naszych czasach)³.

Brogi ponadto jak najbardziej trafnie zauważa, iż

pasja T. Chynczewskiej-Hennel do nauk historycznych idzie w parze z pasją do wartości obywatelskich, sprawiedliwości, pokojowego współistnienia krajów, narodów i religii. Jest to stały motyw przewodni wszystkich jej publikacji, jej pracy dydaktycznej i działań organizacyjnych⁴.

W jej ocenie najbardziej wymownym tego dowodem

jest jej stałe zainteresowanie słynnym porozumieniem hadziackim, aktem „pojednania” podpisanym przez przywódców polskich i ukraińskich w 1658 r. po traumatycznych doświadczeniach rewolucji Chmielnickiego oraz podporządkowaniu Ukrainy carowi w 1654 r. Historia nie składa się z „jeśli” i „czy”. Nie można jednak nie zapytać, jak wyglądałaby Europa, gdyby porozumienie hadziackie zostało wdrożone, czy polski establishment przestrzegałby zobowiązań i czy ukraińscy Kozacy byłiby mniej podatni na integralistyczne tendencje Cerkwi prawosławnej i bardziej pragmatyczni w swoich wyborach politycznych. Wszystko to i ciągle pragnienie pojednania za sprawą wzajemnego zrozumienia wynika z artykułów i konferencji, które Teresa poświęciła unii hadziackiej⁵.

³ T. Chynczewska-Hennel, *One World – Many Colours*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019, ss. 13–14 (tłum. – M. D.).

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

Trudno jest także nie zgodzić się z opinią wyrażoną przez włoską badaczkę pod koniec swych rozważań: „ciągłe pragnienie Teresy Chynczewskiej-Hennel do budowania mostów jest jej najistotniejszym wkładem jako uczonego i człowieka”⁶.

Pierwszy szkic – *Religijna mozaika I Rzeczypospolitej (XVI–XVII w.)* – jest rozszerzoną, pisemną wersją wykładu wygłoszonego przez Autorkę na Sorbonie w 2011 roku. Charakteryzując sytuację wyznaniową Pierwszej Rzeczypospolitej w określonym wyżej przedziale chronologicznym, T. Chynczewska-Hennel koncentruje się w głównej mierze na zjawisku polskiej tolerancji religijnej. Omawiając z właściwą sobie wnikliwością najważniejsze postanowienia konfederacji warszawskiej 1573 roku, trafnie konstatuje, że pod względem tolerancji religijnej była ona „najwyższym osiągnięciem polskiej tolerancji. Żadne inne akty prawne przyjęte w Europie w tym czasie nie mogą być z nią porównane, z wyjątkiem tych uchwalonych w Siedmiogrodzie”⁷. Przypomina jednocześnie, że akt tej konfederacji został w 2003 roku wpisany na Listę Pamięci Świata (*Memory of the World*) UNESCO. Trzeba też podkreślić, że Autorka konsekwentnie w swej bogatej twórczości naukowej nawiązuje do tego aktu wielkiej polskiej tolerancji i pokazuje, że za każdym razem, gdy tolerancja była łamana, losy Polski-Rzeczypospolitej, wraz z innymi, co oczywiste, przyczynami polityczno-społecznymi, prowadziły do upadku.

Kolejne strony książki wypełnia rozprawa opublikowana wcześniej w wysoko plasowanym periodyku „Harvard Ukrainian Studies”. Stanowi ona niejako esencję ważnej pracy T. Chynczewskiej-Hennel, która zyskała międzynarodowe uznanie gremiów historycznych, a mianowicie: *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.* (Warszawa 1985), o treści której była już mowa na początku niniejszej recenzji.

Z prowadzonymi przez Autorkę studiami nad ukraińską świadomością narodową w XVII wieku ściśle związany jest następny esej – *Mysł polityczna, społeczna i narodowa ukraińskiego wyższego*

⁶ Ibidem, ss. 14–15.

⁷ Ibidem, s. 26.

duchowieństwa 1569–1700. Bardzo dobrze, że tekst ten został opublikowany raz jeszcze⁸, ponieważ jest on trudno dostępny, a stanowi pewne *continuum* jej badań i przemyśleń związanych z jakże ważkimi pytaniami o kondycję trzeciego członu tworzącego Rzeczpospolitą Dwojga, a w istocie Trojga, Narodów oraz przyczyny, które sprawiły, że ów „trzeci”, choć tworzący Rzeczypospolitą, nie znalazł w niej należytego miejsca⁹.

Kolejny artykuł jest nieco zmodyfikowaną wersją referatu wygłoszonego przez T. Chynczewską-Hennel podczas międzynarodowej konferencji zorganizowanej przez Uniwersytet Mediolański w 2002 roku. Jej wystąpienie poświęcone realizacji idei unii hadziackiej w dobie hetmaństwa Iwana Mazepy spotkało się dużym zainteresowaniem najwybitniejszych uczonych reprezentujących prestiżowe uczelnie europejskie i pozaeuropejskie. Autorka w oparciu o źródła drukowane oraz dotychczasową literaturę przedmiotu udowodniła w nim,

że pięćdziesiąt lat później ideą unii hadziackiej zainteresowany ze strony ukraińskiej był przede wszystkim Mazepa wraz ze swą zaufaną starszyzną kozacką. Warstwy niższe nie akceptowały jej tak w XVII, jak i w XVIII stuleciu¹⁰.

Należy też zaakcentować, że ów artykuł jest jednym z niewielu głosów we współczesnej historiografii polskiej na temat historii Hetmanatu końca XVII i początku XVIII wieku.

Nieco inny wątek, aczkolwiek wplatający się w główny nurt zainteresowań Autorki, dotyczy badań nad nuncjaturą i dyplomacją wenecką. Syntetyczne podsumowanie niektórych ważnych wyników zostało zawarte w szkicach *Nuncjusz Mario Filonardi i Kościół prawosławny w jego relacji końcowej – relatio finalis* oraz *Plany weneckie wobec Polski i Ukrainy w połowie XVII w. Girolamo Cavazza i Alberto Vimina*. Oba teksty zostały wcześniej opublikowane w prestiżowym „Journal of Ukrainian Studies”, w 2004 i 2009 roku.

⁸ Artykuł po raz pierwszy ukazała się w „Harvard Ukrainian Studies”, vol. 26, nr 1–4, 2002–2003, ss. 97–152.

⁹ T. Chynczewska-Hennel, *One World...*, ss. 49–117.

¹⁰ Ibidem, s. 134.

Następny esej – *Możliwości współpracy polskich i ukraińskich historyków w zakresie historii Ukrainy w XVII w.* – będący pisemną wersją odczytu wygłoszonego przez Autorkę na Uniwersytecie w Greifswaldzie w 2007 roku, obrazuje kolejny obszar jej zainteresowań naukowych. Został on bowiem poświęcony historii historiografii, a zwłaszcza kwestii spojrzenia na historię Ukrainy w ramach wspólnej państwowości I Rzeczypospolitej. T. Chynczewska-Hennel, ukazując dość intensywną i owocną współpracę między historykami polskimi i ukraińskimi dotyczącą powyższej kwestii, która tak na dobrą sprawę była możliwa dopiero po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości, zwraca jednocześnie uwagę, że pomimo licznych wysiłków i podjętych działań, nie udało jej się stworzyć

zespołu historyków, którzy chętnie podjęliby się pracy nad badaniami wspólczesnej historii stosunków polsko-ukraińskich. Projekty dotyczące publikacji materiałów źródłowych przedłożone kilka lat temu w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk i Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, pozostały bez odpowiedzi¹¹.

Artykuł *Akademia Kijowsko-Mohylańska z polskiego punktu widzenia* skupia się na przedstawieniu tegoż spojrzenia przez pryzmat podejścia polskich historyków do historii i znaczenia tej jakże zacnej uczelni. Został on dedykowany znakomitej sławistce, zmarłej nie tak dawno Prof. Paulinie Lewin, do prac której nawiązuje, nie tylko w tym artykule, Autorka. Odnosząc się do wielu cennych publikacji Lewin powstałych w latach 60. i 70. ubiegłego stulecia, T. Chynczewska-Hennel podkreśliła, że dokonała ona wielu nowych odkryć, badając relacje między kulturą polską, ukraińską i białoruską związane z rozwojem kultury rosyjskiej drugiej połowy XVII i XVIII wieku. „Pokazała”, jak kontynuuje Autorka, „na przykładach przerywników z przedstawień szkolnych wystawianych w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, opartych na wzorach jezuickich, ich rozprzestrzenianie się i popularność na obszarze od Smoleńska i Moskwy aż po Syberię”¹².

¹¹ Ibidem, s. 165.

¹² Ibidem, s. 170.

Dwa artykuły – *O polskich pytaniach: czy chrześcijaństwo może być stronniczą religią?* oraz *Waleczni Gurkhowie* – zamykające prezentowany zbiór studiów dotyczą kwestii związanych z przemyśleniami Autorki wokół kondycji dialogu międzywyznaniowego i międzyreligijnego.

Podsumowując należy stwierdzić, że recenzowane dzieło jest nie tylko pozycją o wysokiej wartości naukowej, ale i intelektualnie inspirującą. Innymi walorami książki, które należy tu zaznaczyć, są z jednej strony ułatwienie zapoznania się z niekiedy trudno dostępnymi tekstami Autorki, z drugiej zaś możliwość dokładnego prześledzenia jej niezmiernie trafnych spostrzeżeń dotyczących różnorodnych kwestii.

Mam głęboką nadzieję, że lektura recenzowanej publikacji zainspiruje do podjęcia dalszych badań nad poruszonymi w niej problemami.

References

- Chynczewska-Hennel T., *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i Kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.*, PWN, Warszawa 1985.
- Chynczewska-Hennel T., *The Political, Social and National Thought of the Ukrainian Higher Clergy 1569–1700*, „Harvard Ukrainian Studies”, vol. 26, nr 1–4, 2002–2003, ss. 97–152.
- Chynczewska-Hennel T., *Nuncio Mario Filonardi and the Orthodox Church in his “Relatio Finale”*, „Journal of Ukrainian Studies”, vol. 29, nr 1–2, 2004, Synopsis, A Collection of Essays in Honour of Zenon E. Kohut, ss. 65–72.
- Chynczewska-Hennel T., *Spotkanie z Gurkham*, [w:] *Na wojnie i w szlacheckim dworku, studia i materiały*, red. K. Maksymiuk, D. Wereda, R. Roguski, Siedlce 2016.
- Chynczewska-Hennel T., *One World – Many Colours*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019.